

Herri mugimenduen eta ezkerreko governuen ezinak eta eginak

Gipuzkoako esperientzia (2011-2015)

Andere Ormazabal

UPV/EHUko Politika eta Administrazio Zientzia Saileko irakaslea eta Parte Hartuz ikerketa taldeko eta Joxemi Zumalabe Fundazioko kidea

Demokrazia ordezkatzaillearen krisiak erakunde publikoen gobernagarritasuna kolokan jarri duen garaiotan, herritarren parte hartzea eta gobernugintza irekiagoak sustatu nahi dituzten proposamenak ugartzen ari dira, batez ere ezkerreko alderdi eta pentsalarien artean.¹ Alderdi politikoen ordezkartzatik harago, gizarte sektore baztertuen eta herri mugimenduen ahotsa integratzea izaten da helburuetariko bat. Baina ezkerreko indar politikoak gobernura heltzen direnean, zein izaten da ezkerreko alderdi horien eta herri mugimenduen arteko harremana? Nola artikulatzen da bi aktore horien arteko ekintza politikoa? Gipuzkoako Foru Aldundian, 2011-2015 urteetako Bildu koalizioaren agintaldiko berdintasun eta ingurumen politiketan, auzi horiek jarri ziren mahaiaren gainean.

Azken urteotan, merkatu liberalaren hegemoniak demokrazia ordezkatzaillearen krisia hauspotu du, erakunde publikoen gobernagarritasuna ezbaian jartzeraino. Autore ezberdinen esanetan (Santos 2005, Della Porta 2017, Rauber 2006, Subirats 2012), estatuek gizartea erregulatzeko izan duten

gaitasuna ahulduz doa, eta, krisi horren aurrean, erreforma demokratizatzailearen aldeko ahotsak ugaltu direla esan dezakegu. Horien artean, asko dira ordezkagarritasunaren krisiari aurre egiteko herritarren partaidetza eta gobernugintza irekiagoak proposatuko dituzten formulak (Parés 2009, Harnecker 1999). Instituzio publikoen zilegitasun ezak atek zabaldu dizkie, beraz, berrikuntza demokratikoaren aldeko diskurtsoei eta politika egiteko molde berriei.

Marko diskurtsibo horiek posizio ideologiko ezberdinetako alderdien artean ikus daitezke, baina batik bat ezkerreko alderdi eta pentsalarien artean nabarmentzen direla esan dezakegu. Hor kokatzen dira artikulua honetan jorratu ditugun erreferentzia nagusiak eta aztertutako kasuak. Berrikuntza demokratikoaren ekinbide nagusiek eragileen arteko harremanen dimentsioari (Ibarra 2011) egingo diote erreferentzia, eta horien baitan eragile ezberdinen arteko lankidetzak sareak eta partaidetza politikak nabarmenduko lirake. Halaber, helburu politiko ezberdinak topa litezke neurri multzo horien baitan: erakundeen eraginkortasuna hobetzetik, botereguneetatik kanpo dauden ahotsak integratzeko borondate-raino (Blas eta Ibarra 2006, Martinez-Palacios 2015). Azken helburu horri dagokionez, komunitatea osatzen duten gizarte sektore baztertuei eta herri mugimenduei protagonismo berezia aitortu nahi izango zaie. Era horretan, alderdien ordezkartza politikoetatik harago doan gobernugintza edota gobernantza (Kooiman 1993) parte-hartzaile gisa ere definitu izan da, usu bazterrean egon ohi diren subjektu eta kolektibitateak erdigunera ekarriz.

Bestalde, kontuan izan behar dugu ezkerreko alderdiak, sarritan, gizarte mugimenduen edota herritarren protesta-ziklo baten ostean heltzen direla gobernura (Della Porta eta Diani 2011, Tarrow 1997). Horren erakusle dira, adibidez, 2003an Brasilgo Langileen Alderdiak² osatutako gobernua, Boliviako Sozialismora Mugimendua³ alderdiarena, 2006an; edota Greziako Syrizaren⁴ kasua, 2015ean. Horietan guztietan, ekin-tza politikoaren partaidetzak eragina izan zuen gobernuen

aldaketan. Ezkerreko indar politikoak hauteskundeak irabazi eta gobernura heltzen direnean, beraz, hainbat sektoreen aldetik itxaropen ugari sortzen dira, batik bat indar horietatik hurbil sentitzen diren herri mugimenduen⁵ eta herritarren artean. Izan ere, hainbat kasutan ezkerreko alderdiek gizarte mugimenduen aldarriekin bat egin ohi dute hauteskunde kanpainako programa definitzerakoan edota oposizioan dihardutenean (Della Porta eta Diani 2011).

Baina zer gertatzen da ezkerreko indar politikoak –eraldaketa sozialaren edo demokratizazioaren alde kokatzen

direnak– gobernura heltzen direnean? Nolakoa da bi aktore politiko horien arteko hartu-emana? Gizarte mugimenduek azaleratzen dituzten defizit demokratikoak gobernu aldaketarekin batera landuz doaz ala harremana aldatu egiten da? Nola uztartzen dira hauteskundeen aurretik hurbil kokatzen diren eragileen arteko jardunak agertoki politikoa aldatzen denean? ‘Gobernu aurrerakoiek’ (Zibechi 2011) gizarte mugimenduen lana baliatzen dute demokratizazioan sakontzeko eta instituzionalitate berriak sortzeko? Ala bien arteko urruntze bat suertatzen da? Nola artikulatzen da aktore horien arteko ekintza politikoa, ahalik eta praktika demokratizatzaileena izan dadin, eta, aldi berean, herri mugimenduen logika desitxuratu gabe?

Posizio ezberdinak ageri dira bi eremu horien arteko balizko zubigintza lanaren inguruan: batetik, mugimenduen autonomiaren aldekoak ditugu, zeinek balizko lankidetzarekiko oso jarrera kritikoa azalduko duten (Machado eta Zibechi 2016), estatuaren logikak komunitatearena irensteko –koopazio, burokratizazio, zatiketa eta bestelako joeren bitartez– dauden arriskuengatik; hortaz, posizio horren aldekoek

Zer gertatzen da ezkerreko indar politikoak gobernura heltzen direnean? Nola artikulatzen da ezkerreko alderdien eta gizarte mugimenduen arteko ekintza politikoa?

eremu instituzionalaren joko-arauetatik kanpo kokatuko diren antolaketa ereduak lehenetsiko lituzkete. Bestetik, ordea, elkarlanaren premia azpimarratzen dutenak leudeke (Chávez, Rodríguez eta Barret 2008, Ibarra, Martí eta Gomá 2002), erakundeen demokratizazioa parte-hartze politiken eta gobernantza sareen bitartez formulatuko dutenak. Arestian aipatutako berrikuntza demokratikoak eragile ezberdinen arteko elkarlan sareen bidetik jorratu behar direla pentsatzen dutenak, alegia. Gizarte mugimenduen eta hurbileko indar politikoen gobernugintzaren arteko bidegurutzan, beraz, ahots eta posizio ezberdinekin topo egiten dugu. Agerikoa da eztabaida ugari sortu dituztela ezkerreko gobernuen praktika instituzionalen eta herri mugimenduen arteko harremanek. Horixe da artikulu honetan hizpide izango dugun gai nagusia, batzuen eta besteen arteko harreman sarea aztertu nahi baitugu, 'gobernu aurrerakoien' lankidetzaren esparruen ezinak eta eginak aletuz. Horretarako, Gipuzkoako Foru Aldundian 2011tik 2015era luzatu zen agintaldia dugu aztergai. Bildu koalizioak⁶ herrialdeko gizarte eragileekin izan zuen harremanari erreparatuko diogu, berdintasun eta ingurumen politiken eremuan, batik bat.

Demokrazia ereduak eta demokratizazio prozesuen eragileak

Demokrazia ereduaren pentsamendu arautzaileetatik, partaidetza politikoa definitzeko edo ulertzeko era ezberdinak daude. Eredu bakoitzaren arabera –liberalismoa, errepublikanismoa eta autonomia (Viejo *et al.* 2009: 38)–, herritarren sarbideak zabaldu edo mugatu egingo dira. Partaidetzazko demokraziaren aldeko posizioek gobernugintza tradizionalaren zurruntasunak eta lan banaketak ezbaian jarri dituzte. Gizartearen eta estatuaren arteko lankidetzaren hauspotzearen alde azaldu dira pentsamendu eta praxi horren alde lerrokatu direnak (Santos 2005, Harnecker 2013). Demokrazia ordezkatzailan eliteek gidatutako gobernuaz diharduten bitartean,

partaidetzazko demokrazian eremu instituzionalaren eraldaketa eta herritar zein estatuaren arteko harreman sareak indartzea proposatuko dute. Finean, liberalismotik eratorzen den ereduaren hutsuneei aurre egiteko jardunbideak formulatuko dituzte, botereguneetatik urrun dauden gizarte sektore zapalduen eragin ahalmenerako igarobideak hauspotuz. Alderdi eta hauteskundeetara mugatzen zen partaidetzaren kontzeptua zabaldu nahi izango dute, funtzionamendu instituzionalaren lan jardunean txertatuz. Molde eta forma ugari hartzen dituzte demokrazia iragazkorragoa egin nahi duten proposamenek, iturri eta esperientzia zehatz ezberdinetatik eraikiko direnak. Horietako asko Hego Ameriketako esperientzietatik datoz (Chávez, Rodríguez eta Barret 2008, García Linera 2016). Ondorengo taulan, arestian aipatutako ikuspegi arautzailetatik eratortzen diren demokrazia ereduak eta horietako bakoitzak erakunde zein herritarren arteko harremana ulertzeko duen modua laburki jasotzen da.

1. taula. Ikuspegi arautzaileak eta demokrazia ereduak

<i>Ikuspegi arautzailea</i>	<i>Demokrazia ereduak</i>	<i>Harremanaren ezaugarriak</i>	<i>Autoreak</i>
<i>Liberalismoa</i>	Demokrazia ordezkatzailea	Esku-hartze instrumentala Hauteskundeak	Sartori (1987) Schumpeter (1966)
<i>Errepublikanismoa</i>	Parte-hartzearen demokrazia Demokrazia deliberatzailea Demokrazia zuzena Harreman demokrazia Demokrazia feminista	Parte-hartze mekanismoak Elkarrizketa Erabakia Parte-hartzea Parekidetasuna	Fraser (1992) Habermas (1987) Lipset (1995) Ibarra (2011) Miyares (2003)
<i>Autonomia</i>	Demokrazia erradikala Demokrazia agonistikoa Jendetzaren demokrazia	Munizipalismoa Gatazka Mugimendu artikulatuak	Calle (2015) Mouffe (2003) Hardt eta Negri (2004)

Iturria: egileak berak egina, Viejo *et al.* (2009: 51) oinarri hartuta.

Dena dela, oraingoan, pentsamendu ereduetan baino prozesu demokratizatzaileen eragileetan sakondu nahi dugu:

herri mugimenduen, ezkerreko alderdien eta ezkerreko gobernuen arteko artikulazio erak mintzagai izango ditugu aurrerantzean; beti ere, eragileon harremana era dialektiko batean ulertuta. Eta, batik bat, herri mugimenduen eta ezkerreko gobernuen artekoak jorratu ditugu, ondorengo irudian adierazten dugun moduan.

1. irudia. Gobernantza sarearen azterketa eremua

Iturria: egileak berak egina.

Eragin esparruetan sakondu aurretik, eragile bakoitzaren definizio laburra jasotzea beharrezkoa ikusi dugu. Herri mugimenduen edo gizarte mugimenduen ezaugarritze edo definizioetan etengabe aipatzen den dimentsioa honako hau da: ekintza kolektibo gatazkatsuan dihardute, eta, beraz, gatazka politiko eta kulturaletan inplikaturik daude, aldaketa soziala helburu izanik (Zibechi 2007a). Sare informal trinkoak direla da nabarmentzen den beste ezaugarrietako bat; eragile zein aktore ezberdinen arteko elkarlana sustatuko dute, autonomia eta independentzia galdu gabe, eta trukearen konpromisoari azpimarra egingo zaio (Riechmann eta Fernández Buey 2001). Eta, azkenik, identitate kolektiboa sortzen eta elikatzen dihardute; beraz, talde izaerak pisu handia izango du, ekintza zehatzetik haratago doazen atxikimenduak sortuko baitira.

Bestalde, kontramugimenduak ere aipatu behar ditugu, gure ikerketa kasuan ere presentzia baitute. Della Porta eta Dianiren esanetan (2011: 268), kontramugimenduak

mugimenduen borroka sozialen garaipenei erantzun gisa sortuko dira, aldaketa politikoaren kontra lerrokatuz.

Herri mugimenduek erakundeekiko agertu duten portaera politikoaren analisisira salto egiten badugu, bi posizio nagusi bereiz ditzakegu: batetik, lankidetzaren aldeko jarrerak, eta, bestetik, autonomia lehenetsiko dutenak. Estrategia eta helburu ezberdinak izango dituzte mutur batean zein bestean daudenek. Halere, oraingoan, *continuum* baten bitartez irudikatu nahi izan ditugu, tarteko posizio ugari baitaude. Zibechi (2007a) edo Holloway (2005) leudeke autonomiaren ertzean, eta, bestean, aldiz, elkarlanaren aldekoak, besteak beste Santos (2005), Rauber (2006) edo Harnecker (2013). Horien artean ere ezberdintasunak nabariak dira.

2. irudia. Herri mugimenduen portaera politikoa erakundeekiko

Iturria: egileak berak egina.

Bestalde, herri mugimenduak alde batera utzita, gizartearen eta estatuaren artean bitartekaritza nagusi gisa jardun duten aktoreak alderdiak izan dira. Hamarkadetan partaidetza politikoa ezaugarritu duten antolaketa moldeak ditugu. Ibarra, Martí eta Gomáren esanetan (2002: 26), 60ko hamarkadara arte, alderdiek euren afiliatuei identitate zehatz baten arabera-ko bizimodua eskaintzen zieten: elkartasun espazio bat, kode eta balio zehatzetan oinarrituta, identitate kolektibo zehatzak indartuko zituzten mundu ikuskera ezberdinak birsortuz.

Della Portak (2017) dioen moduan, alderdi politikoak pixkanaka gizarte zibiletik urrunduz joan dira, eremu

instituzionalera mugatuz, eta joera horrek hauspotu du 60ko hamarkadan *Gizarte Mugimendu Berri* gisa definitu izan direnen sorrera. Alderdien bilakaeran hainbat mugarri zehazten dira: XIX. mendean, eliteen alderdiak, masen alderdiak ondoren, *catch-all* alderdiak eta 60-70eko hamarkadetak aurrerako kartel alderdiak.

2. taula. Alderdi politikoaren bilakaera

<i>Ezaugarriak</i>	<i>Eliteen alderdiak</i>	<i>Masen alderdiak</i>	<i>Catch-all alderdiak</i>	<i>Kartel alderdiak</i>
<i>Epea</i>	XIX. mendea	1880-1960	1945	1970
<i>Barneratze soziopolitiko maila</i>	Sufragio mugatua	Sufragioaren hedatzea	Sufragio unibertsala	Sufragio unibertsala
<i>Baliabide politiko nagusien antolaketa</i>	Oso mugatua	Kontzentratu samarra	Ez hain kontzentratua	Lauso samarra
<i>Politikaren helburu nagusiak</i>	Pribilegioen banaketa	Erreforma soziala	Hobekuntza soziala	Alderdia lanbide gisa
<i>Alderdiaren kokapena estatu eta gizarte zibilaren artean</i>	Muga lausoa estatu eta gizarte zibilaren artean	Alderdia gizarte zibilaren parte da, hasiera batean gizartearen sektore esanguratsuen ordezkari gisa	Estatu eta gizarte zibilaren arteko ordezkartzan lehiatuko da	Alderdia estatuaren parte da

Iturria: egileak berak egina, Monedero (2011: 173) oinarri hartuta.

Monederok (2011: 175) krisi horren jatorrian dauden hainbat faktore aipatzen ditu: 1) barne demokrazia eza; 2) erabaki politikoetan eragiteko ahalmena murriztuz joan dela; 3) militantzia edota parte hartzearen gainbehera; 3) desideologizazioa; eta 4) alderdiek enpresen funtzionamendua bereganatzea. Gainbehera prozesua ezkerreko zein eskuineko alderdien artean kokatzen dela esan dezakegu.

Ezkerreko gobernuai dagokienez, estatuaren ahultasuna nabarmenduko da etengabe; bereziki merkatuaren logikak indar handiz zipriztindu duela dio, adibidez, Santosek (2005); Gerentzia Publiko Berriaren⁷ nagusitasuna litzateke horren erakusle, hau da, sistema ekonomikoaren zerbitzura jarri

den amaraun instituzionala. Etengabe eremu horren demokratizazioaren beharrari erreferentzia egingo zaio, ezkerreko gobernuen zeregina norabide horretan kokatuz.

Kriesik (1992) egindako ikerketen arabera, ezkerreko gobernu eta gizarte mugimenduen arteko harremana testuinguru politikoaren arabera aldatuz joan da, batik bat, ezkerreko alderdien estrategia mugimenduekiko. Joera nagusien artean, aipa daitezke liskarra, negoziazioa edo kooptazioa. Kasu analisiek agerian uzten dute sozialdemokrazia, oposizioan dagoenean, mugimenduen lan jardunaz baliatzen dela; baina, gobernura heltzen denean, aldiz, harreman hori lausotu eta transmisioa moteldu egiten da. Ezkerraren baitan dagoen banaketa ideologikoak ere –sozialdemokrazia (edo sozialistak) eta komunistak– mugimenduen eta gobernuaren arteko harremana baldintzatuko duela dio Kriesik (1991: 18). Frantzia, Mitterrandekin edo Alemaniako sozialdemokraziarekin gertatuko aipatzen ditu horren erakusle.

Edonola, azpimarratu behar dugu herri mugimenduen, ezkerreko alderdien eta gobernuen lan eremua, eragiteko moldeak eta baliabideak ezberdinak direla, eta banaketa hori aintzat hartu behar dugu.

3. taula. Aktore politikoaren ezaugarriak

	<i>Herri mugimenduak</i>	<i>Ezkerreko alderdiak</i>	<i>Ezkerreko gobernuak</i>
<i>Egitura</i>	Informala, asanblearioa, aldakorra, sarea	Formala, egonkorra, bertikala	Instituzionala, hierarkikoa, departamentalizatua
<i>Diskurtsoa</i>	Sektoriala	Globala	Globala
<i>Esku-hartze eremua</i>	Gizartea	Sistema politikoa eta instituzioak	Instituzioak
<i>Boterearekiko orientazioa</i>	Aldaketa, antagonismoa, aurkakotasuna	Gauzatu, eskuratu	Gauzatu, eskuratu
<i>Estrategia</i>	Gatazka	Hauteskunde lehia	Lehia, gobernu programaren araberakoa
<i>Baliabideak</i>	Militantzia eta auto finantzaketa	Militantzia eta finantzaketa publiko/pribatua	Sektore publikoaren giza baliabideak eta aurrekontu publikoa

Iturria: egileak berak egina, Ibarra *et al.* (2002: 25) oinarri hartuta.

Azkenik, erakunde publikoen eta herri mugimenduen zein herritarren arteko lankidetzaren ahalbidetzen duten jardunbideak aipatu nahi ditugu, kasu analisietan sartu aurretik. Ibarra, Martí eta Gomák (2002: 58) dioten moduan, gobernugintza tradizional eta zurrunen aurrean, erakunde publikoak antolatzen, kudeatzeko eta erabakiak hartzeko moldeak itxuraldatuz joan dira azken hamarkadetan. Gobernugintza burokratikoak ateak zabaldu zituzten *Gestio Publi-*

Gobernugintza
tradizional eta zurrunen
aurrean, erakunde
publikoak antolatzen,
kudeatzeko eta
erabakiak hartzeko
moldeak itxuraldatuz
joan dira azken
hamarkadetan

ko Berriari, eta horren ostean *Gobernantzaren* ikuspegia nagusituz joan da. Kontzeptuak eztabaida eta kontrakotasun ugari sortuko ditu, bereziki ezkerreko pentsamendu edota praktika politikoan. Izan ere, ekonomia neoklasikoaren inguruabarren sortzen den terminoa da, enpresen errentagarritasuna eta eraginkortasuna indartzeko asmoz. Gerora, erakunde publikoen eremura bideratu da, eta ahots

kritikoek baieztatzen dute merkatuaren zein erakundearen lankidetzaren indartzeko gobernu moldea izan dela, estatuen gobernagarritasun krisia ezkutaraziz.

Era berean, Subirats, Parés eta Blancok (2009) dioten moduan, gobernantza sareek ez dute herritarren edota sare kritikoaren partaidetza bermatuko politika publikoaren diseinuan. Horregatik, gobernugintza molde horien ebaluaketa egitea ezinbestekoa da. Horretarako, lau dimentsio ezberdinetan hainbat aldagai aztertzea proposatuko dute. Taulan ikusten duguna: sarearen osaketan, aktoreen dentsitatea, konplexutasuna eta harremanen intentsitatea neurtzea proposatuko dute; bigarrenik, gobernantza sarearen barneko botere harremana, eta, bertan, botere harremanak eta nagusitzen diren baliabideak; hirugarrenik, interes eta joko arauen banaketa

aztertzea proposatuko dute, argi fokua hasierako posizioan eta barne estrategietan jarritz; eta, azkenik, laugarren dimentsio batean, sarearen inguruarekiko harremana, non eragina politika publikoetan, iragazkortasuna eta eragina komunikabideetan diren proposatutako aldagaiak. Ikuspegi analitiko horretatik aztertu ditugu Gipuzkoako Foru Aldundiko gobernantza sareak.

4. taula. Gobernantza sareen sakontasun demokratikoa

<i>Gobernantza sarea</i>	<i>Aldagaiak</i>	<i>Sakontasun demokratiko eskasa</i>	<i>Sakontasun demokratiko altua</i>	<i>Herritarren parte-hartzea ahalbidetuko duten osaketak</i>
<i>Oinarrizko sarearen osaketa</i>	1. Aktoreen dentsitatea 2. Konplexutasuna 3. Harremanen intentsitatea	Kopuru mugatua Homogeneoa Puntuala	Kopuru handia Heterogeneoa Sistematikoa	Zenbat eta dentsitate eta konplexutasun handiagoa, orduan eta aukera gehiago parte hartzeko
<i>Barneko botere harremanak</i>	4. Botere harremanak 5. Nagusitzen diren baliabideak	Asimetrikoa Materialak	Simetrikoa Harremanak	Harremanek indarra badute, eta berdintasunean oinarritzen badira, aktoreentzako aukera gehiago zabaltzen dira
<i>Interes eta joko arauen banaketa</i>	6. Hasierako posizioa 7. Barne estrategiak	Akordioa Negoziazioa	Gatazka Elkarrizketa	Elkarrizketak parte-hartzea errazten du
<i>Sarearen inguru-koekiko harremana</i>	8. Eragina politika publikoetan 9. Iragazkortasuna 10. Eragina komunikabideetan	Apala Apala Mugatua	Altua Altua Handia	Eragiteko ahalmenak, iragazkortasunak eta presentzia mediatikoak parte-hartzearen eremua zabaltzen dute

Iturria: Subirats, Parés eta Blancok egina (2009: 376).

Amaitzeko, ezin dugu aipatu gabe utzi partaidetza politiken eta herri mugimenduen arteko elkarbizitzaren auzia. Izan ere, herri mugimenduen jardunak eragin zuzena izan

du partaidetza mekanismoen hedapen instituzionalean (Espiau, Saillard eta Ajangiz 2005). Izan ere, borroka ezberdinen bitartez zabaldu dira sarritan administrazioaren erabakitze sistemak. Horren adibide ditugu Barcena, Ibarra eta Zubia-gak (1995: 100) mugimendu ekologista edo antimilitarista aztertzerakoan nabarmentzen dutena, alegia, protesta zikloek marko demokratikoa zabaldu dutela, partaidetza mekanismoei bide emanez, aktore politiko ezberdinen aniztasuna aitortuz eta erabakitze guneak zabalduz.

Aitzitik, nabarmendu behar dugu prozedura berritzaileek gatazka soziala kaleko eremutik atera eta herri mugimenduarentzako arrotzagoa den eremu batera bideratzen dutela; eta horrek arrisku handiak ditu: besteak beste, kooptazioa, instituzionalizazioa, oinarri soziala desaktibatzea...

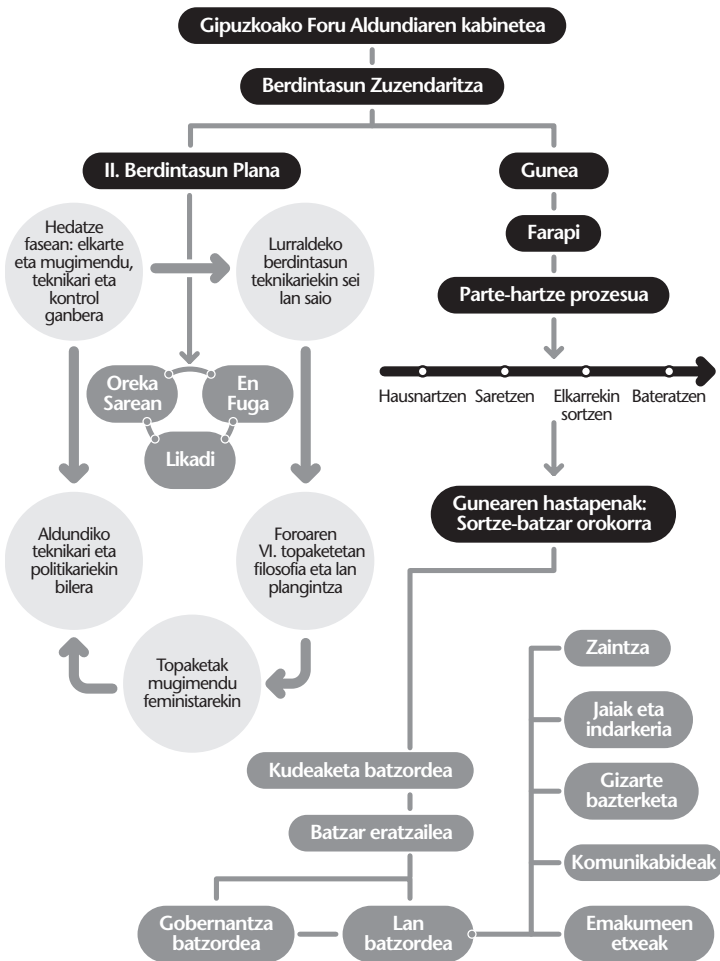
Parések (2009) ohartarazten gaituen arrisku batekin amaituko dugu azpiatal hau. Katalanaren esanetan, partaidetza eta gobernantza sareen gakoa eragiteko ahalmenean dago. Eragileen ahotsak politika publikoen diseinuan eta inplementazioan barnebiltzen direnean, osagarriak izango dira ordezkariak eta partaidetza; eragin esparru hori bermatu ezean, atzerabuelarik ez duen frustrazioa sortuko litzateke. Eta Martinez-Palaciosek ere (2019) nabarmentzen duen moduan, partaidetzaren instituzionalizazio eta profesionalizazioak ondorio ez-desiragarriak dakartza. Eta, partaidetzaren instituzionalizazio prozesuan, lan egiteko moldeak eraldatzea ezinbestekoa dela dirudi.

Berdintasun Zuzendaritzaren (2011-2015) gobernantza sarearen ezinak eta eginak

Bildu koalizioak⁸ Gipuzkoako Foru Aldundiko aginte lerro nagusia eskuratu zuenean, hainbat ildo estrategiko zituela aipatu zuen; emakume eta gizonen arteko berdintasuna zen horietako bat, maila sinbolikoan bederen. Gobernugintza osora zabaldu nahi zen *itsas argi*⁹ gisa definitzen zuten, eremu zehatzetan esku argi modura funtzionatzeko asmoa zuena.

Ildo zehatzak azaldu zituzten agintaldi hasieran: batetik, Aldundiko politika guztietan genero ikuspegia txertatzea; tokiko administrazioan berdintasun politikak garatzeko baldintzak sortzea eta zeudenak indartzea. Eta, bigarrenik, mugimendu feminista eta emakumeen elkartegintza indartuko zuten baldintzak sortzea. Ikusten dugun moduan, bi lan eremuak hasieratik bistaraten dira: instituzionala eta komunitarioa.

3. irudia. Berdintasun Zuzendaritzaren gobernantza sarea

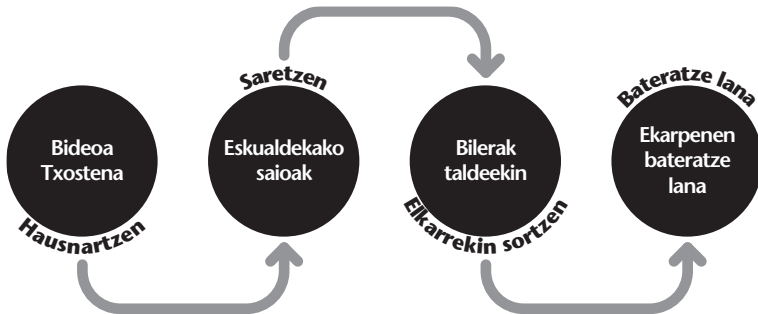
Iturria: egileak berak egina.

Berdintasun zuzendariak adierazita, bi parte-hartze prozesu edo gune nagusi zabaldu ziren eremu horretan: batetik, Emakumeen eta Gizonen Berdintasunerako II. Foru Plana (2012-2020) (Gipuzkoako Foru Aldundia 2012), eta, bestetik, Gunea gisa izendatua izan zen interlokuziorako espazioa.

Infografiaren ezker aldean, Berdintasun Planaren prozesuaren urratsak azaltzen dira. Eskuin aldean, berriz, mugimendu feminista eta emakumeen elkarteekin batera sortu zen interlokuziorako gunearen sortze prozesua deskribatzen da.

Beste aldetik, Gunea solaskidetza politikorako espazio gisa sortu zen, herrialdeko mugimendu feminista, emakumeen elkarteak eta Aldundia biltzen zituena. Kasu honetan, gunearen definizioa bera gogoeta prozesu baten bitartez egin zen. Ondorengo irudian jasotzen dira gogoeta prozesu horren fase nagusiak:

4. irudia. Gunea sortzeko aurre prozesua

Iturria: egileak berak egina.

Gobernantza sarearen osaketa: ertzetatik erdigunera

2011n, agintaldi politiko berriaren hasieran, elkarrekikotasun maila handia zegoela sumatu dugu elkarriketatu ditugun mugimendu eta arduradun politikoen artean. Eremu instituzionalaren eta mugimenduaren arteko aintzatespena etengabe azaltzen da. Dimentsio sinbolikoaren ikuspegitik, beraz, elkar aitortza maila handia zegoen bi norabideetan, bai eremu instituzionaletik mugimenduetara eta alderantziz.

Mugimenduetako kideek politika publikoetan eragiteko itxaropena zuten. Eremu instituzionalean eraldaketarako aukera politikoa zabaldu zela diote politikari, teknikari eta mugimenduetako kideek. Konplizitate handiaz gain, aipatzekoa da mugimendu eta zuzendaritzaren arteko interlokuziorako izendatutako ardura postua. Guztiek marko instituzionala pentsamendu feministatik demokratizatzeko espazio gisa irudikatzen zutela esan daiteke, nagusiki Bilduk berdintasun politikei eman zien presentziagatik eta ardura politikoa zutenek mugimendu feministarekiko azaldu zuten konpromiso eta jarreragatik. Hala adierazten du elkarrizketatu dugun mugimendu feministako kide batek: «Guretzako pozgarria izan zen, feminismoaren ildoak lantzeko aukera berriak zabaltzen zituen».

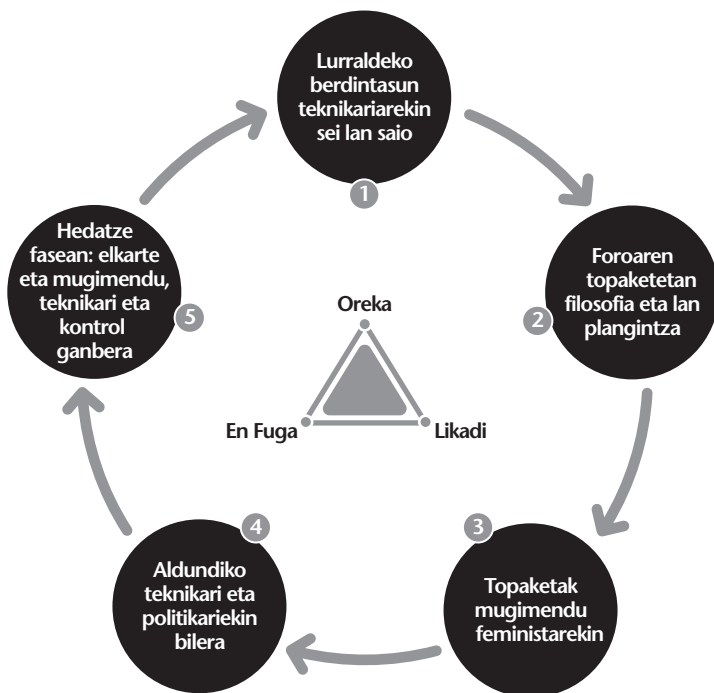
Gunearen kasuan, aipatu bezala, interlokuzio eremua elkarrekin definitzeko aukera egon zen, eta aurre prozesua azpimarragarria iruditzen zaigu. Planean, berriz, prozedura zehaztuagoa eta prozesua zurrunagoa zen. Kasu horretan, eremu ezberdinetan saio zehatzak egin ziren. Zuzendaritza politikoaren esanetan, plana agertoki berri baterako trantsizio gisa irudikatzen zuten. Pla-

naren berritasuna, mugimendu eta elkarleen ahotsaz gain, lurralde osoko berdintasun teknikarien ekarpena barneratzeko egin zen ahalegina zela esan daiteke. Tokiko administrazio teknika-rien goitik beherako lan moldeen ordez, behetik gorakoak jorratzeko asmo edo ahalegin politikoa egin zen. Planean guztira egin

ziren urratsak: (1) lurralde osoko berdintasun teknikarien sei lan saio, (2) Berdintasun Foroaren¹⁰ topaketa, emakumeen elkarrekin, (3) mugimendu feministarekin beste topaketa bat, (4) Aldundi barruko teknikariekin bilera bat, eta (5) itzulera fasea parte hartu zutenekin.

2011n, agintaldi politiko berriaren hasieran, elkarrekotasun maila handia zegoela sumatu dugu elkarrizketatu ditugun mugimendu eta arduradun politikoen artean

5. irudia. Berdintasun Planaren sortze prozesua

Iturria: egileak berak egina.

Gunearen kasuan, aldiz, aipatu dugun moduan, lidergo instituzionala zen, baina mugimendu feministako hainbat kidek egindako aldarrikapen bati ere erantzuten zion. Prozesua partaidetza gunearen sakontasun demokratikorako bermea zen, baina indarrak ez ziren ondo neurtu; neketsua izan zen hainbat eragilerentzat, horren erakusle da teknika-ri baten ondorengo testigantza: «Gunearen sorrera neketsua izan zen. Desgastea izan zuen prozesuak berak, eta gero zailtasunak etorri ziren martxan jartzerakoan. Ez zen energiarik egon martxan jartzeko. Mugimendu feministako zenbait kide desilusionatuz joan ziren, eta, prozesua amaitzean, nahiago zuten beste toki batzuetan egon hemen baino».

Partaidetza espazioen joko arauetara dagokienez, Berdintasun Planaren kasuan, aipatu bezala teknikariarekin lan egin

zen gehienbat, eta, ondorioz, ordutegiak, hizkuntza zein lan moldeak administrazioarenak ziren. Horrek zaildu zuen gizarte mugimenduen ekarpena. Botere harremanen inguruan galdegin diegunean, Aldundiaren baitan sortu ziren erresistentzia gehien zeharkakotasuna lantzerako orduan.

Gunearen kasuan, bertako joko arauak neurri batean aldeztu aurretik eragileekin eztabaidatzeko eta gogoetatzeko aukera izan zuten. Hasieratik, edonola ere, eremu horrekiko zalantzak ere azaldu ziren. Partaidetza instituzionalaren saturazioa eta eraginkortasun eza ere aipatzen da.¹¹ Gunearen izaera juridikoa eztabaidan egon zen, espazioaren autonomia bermatzeko asmoz. Hori lortu ez arren, lehendakaritza mugimenduari eskaini zitzaion, eta horrek agerian uzten du, eremu instituzionalaren joko arauak izan arren, mugimenduari eskaini nahi zitzaiona autonomia espazio horren kudeaketa. Zuzendariaren ahotan, interlokuzioa izateaz gain, jabeakuntza prozesu kolektibo eta indibidualak hauspotzeko tresna gisa ere izendatu zen. Era berean, elkarlan dinamikari dagokionez, ezberdindu behar ditugu, batetik, Gobernantza Batzordea, eta, bestetik, lan taldeak. Bigarren horiek lehenengo baino askoz autonomoagoak ziren eta mugimenduen logiketara gehiago hurbiltzen ziren. Administrazioaren lan moldeak –espazioak, denborak, ordutegiak, edukiak, administrazioaren funtzionamendu arauak– ez zetozen bat mugimenduari eskatzen zituenarekin. Teknikarien aldetik joera horiek eraldatzeko ahaleginak egin arren, oso zaila zen oreka mantentzea. Botere asimetria horien lanketa elkarlan espazioen metodologian islatzen da, harremanen eta lan egiteko moldeak asko zaindu zirela esan dezakegu.

Lankidetzaren eremuen botere harremanak eta eragina

Botere harremanekin lotuta, gobernantza sareen konplexutasuna identifikatu ditugun gatazka eremuetan islatzen da. Lau eremu nagusi ezberdindu ditugu, partaidetza guneetatik harago doazenak, eta gure ustez kontuan hartu behar direnak.

5. taula. Gobernantza sareen gatazka eremuak

<p><i>1. Erakundearen baitan</i> Aldundiaren baitan departamentuen artean, zeharkakotasuna lantzerakoan.</p>	<p><i>2. Alderdien artean</i> Bildu koalizioaren baitan, lehentasun politikoen arteko tentsioa. Alderdi politikoen artean sintonia falta.</p>
<p><i>3. Erakundeen eta mugimenduen baitan</i> Herri mugimenduen eta erakundeen artean. Logika eta izaera ezberdinen arteko botere harremanak.</p>	<p><i>4. Mugimendu eta elkarteen baitan</i> Mugimenduen zein elkarteetako kideen arteko tirabirak. Boterea ulertzeko eta kudeatzeko moduak.</p>

Iturria: egileak berak egina.

Batetik, erakundearen baitan, departamentuen artean elkarlanean aritzeko zailtasun ugari azaleratu ziren. Bigarrenik, Bildu koalizioaren baitan, alderdien arteko talka; izan ere, sinbolikoki Berdintasun Zuzendaritzak zehazten zituen ildo politikoei garrantzia aitortu arren, gero ez zen hori islatzen eguneroko jardunean. Berdintasun Planak beste eremuak zipriztintzen zituen, eta hasiera batean ildo estrategikotzat eman zena urardotuz joan zen denborarekin. Hirugarrenik, erakundeen eta mugimenduen baitan, lan eremu ezberdinen arteko konfrontazio logika zen nagusi. Mugimendu eta elkarteetako kideek aldaketa politikoa azkartu nahi zuten eta Berdintasun Zuzendaritza gainditzen zuten eremuetan eragin. Laugarren gatazka eremua mugimendu eta elkarteen baitan kokatzen da, boterea ulertzeko eta kudeatzeko modu ezberdinak baitzeuden. Mugimendu feministaren baitan hierarkizaziorako joera ematen zen hainbaten aldetik, beste elkarteen dinamika gutxiesteraino.

Gobernantza sareek administrazio publikoan, bai politika publikoetan bai funtzionamenduan, izandako eraginak aztertzerakoan, hauxe da ikusi duguna: batetik, mugimenduen partaidetza eta eragiteko ahalmena baino, lidergo politikoak izan zuela berebiziko garrantzia. Iparrorratz berri bat ezarri zuten berdintasun politiken eremuan, teoria eta ikuspegi feminista erabat barneratua zuena eta orduko gizarte eredia ezbaian jartzen zuena, bai dimentsio

ekonomiko, ekologiko, politiko eta sozialetik begiratuta. Eragina administrazioaren funtzionamenduan mugatua izan zen, hala eta guztiz ere.

Zeharkakotasuna lantzeko gune berriak sortu ziren, baina lan molde berriak ezartzeko zailtasunek agerikoak izaten jarraitzen zuten. Edozein modutara ere, aipatzekoa da, esate baterako, ogasunaren eta berdintasunaren alorrean hartu ziren zenbait neurri; lankidetzaren eremu berriak martxan jarri ziren, ordura arte jorratu ez zirenak. Administrazioaren lan kultura demokratizatzeko oinarriak ezarri zirela esan daiteke.

Eremu komunitarioan izandako eraginak aztertzen baldin baditugu, esan dezakegu baliabide ekonomiko ugari bideratu zirela mugimendu eta elkartegintzaren lan jardunera, eta horrek hainbat proiektu berri ahalbidetu zituela. Herri mugimenduen lan ildoak indartu egin zirela esan dezakegu, hortaz.

Bi eremuen –komunitarioa eta instituzionala– arteko elkar aitortza egiteko ere baliagarria izan zen, lankidetzaren garrantzia azpimarratzeko eta bata bestearekin norabide antzekoan lan egiteko aukera ikusgarri egiteko. Azken finean, artikulazio politikorako agertoki berria bistaratu zen. Eragileen arteko konplizitate berriak sortu ziren eta elkarren arteko ezagutzarako eta sarean elikatzeko ere baliagarria izan zela baieztatzen dute hainbat elkarrizketatuk. Pluraltasun politikoaren begirada indartu zen, beraz. Emakumeen partaidetza politikoari ikusgarritasun handiagoa eman zitzaion, eta partaidetzaren bisio hori trinkotu egin zen herrialdeko kultura politikoan.

Lankidetzaren eremu berriak martxan jarri ziren, ordura arte jorratu ez zirenak. Administrazioaren lan kultura demokratizatzeko oinarriak ezarri zirela esan daiteke

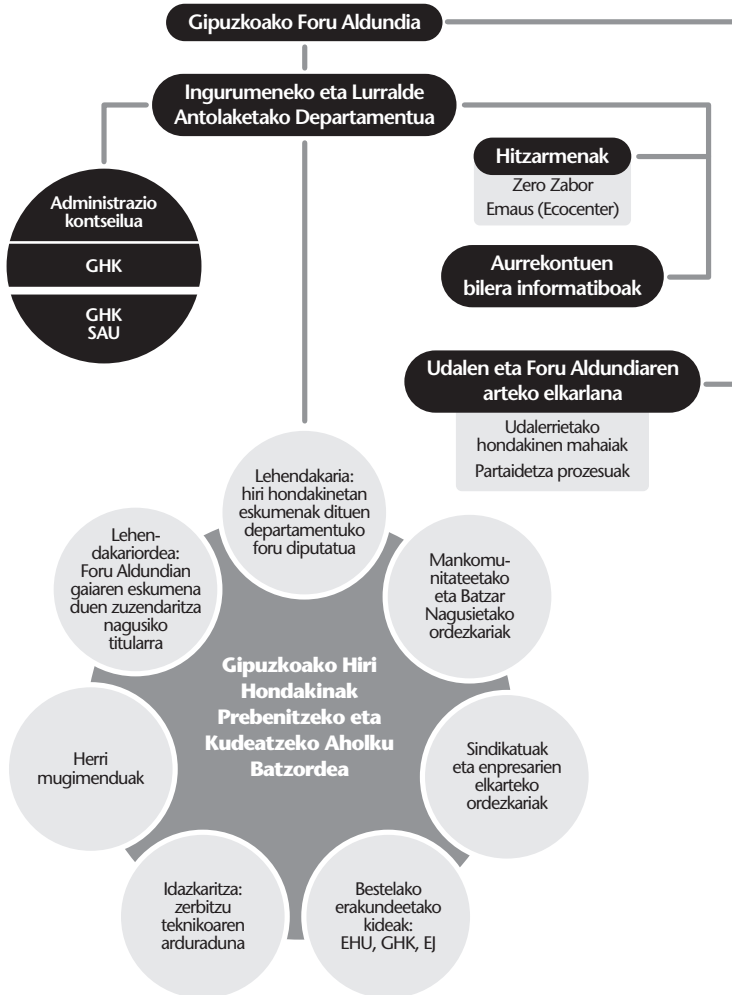
Ingurumeneko eta Lurralde Antolaketako Departamentuaren gobernantza sarearen ezinak eta eginak

Ingurumeneko eta Lurralde Antolaketako Departamentuaren baitan, hiri hondakinen kudeaketan jarri dugu argi fokua. Ereku gatazkatsuena izan zela esan daiteke, eta oihartzun mediatiko handiena izan zuena. Bilduren hauteskunde programan jasota zetorren afera horri emango zitzaion trataera: hiri hondakinen gutxitzea, berrerabiltzea eta birziklatze eta errauste plantari atzerapena ezartzea. Agintaldiaren hasieran, hauteskunde kanpainan agindutakoa betetzeko asmoa azaldu zuten.

Hiri hondakinen politika publikoen genealogia laburra egi-ten badugu, 2002ko abenduaren 17ra jo behar dugu, orduan onartu baitzen Gipuzkoako Hiri Hondakinen Kudeaketarako Plan Orokorra (GHHKPO euskaraz eta PIGRUG gazteleraz). Bertan aipatzen da bi erraustegi egiteko asmoa. Kokapena gerora jakin zen, 2003ko urriaren 16an: Urnietan erraustegia jartzeko erabaki politikoa publiko egin zuen Roman Sodupe; eta, 2004ko otsailaren 4an, bigarrena Hondarribiko Zaldun-bordan jarriko zutela iragarri zuten. Berehala sortu ziren erraustegien kontrako plataformak: Arnasa Urnietan, Txingudi plataforma eta beste hainbat (Petxarroman 2011). 2007ko urtarrilaren 30ean, Donostiako Udalbatzak –Odon Elorza alkate zela– erraustegia Zubietan jartzea onartu zuen. 2007tik 2011ra zihoan agintaldian, erraustegiaren kontrako protesta ugari eraman ziren aurrera.

Elkarlan guneei dagokienez, gizarte eragileen partaidetzarako espazio nagusia 2012ko maiatzaren 9an sortu zen: Gipuzkoako Hiri Hondakinak Prebenitzeko eta Kudeatzeko Aholku Batzordea, 8/2012 Foru Dekretuaren¹² bitartez arautuko zena. Espazio horren xedea: hiri hondakinen prebentzio eta kudeaketa arloko ekintzen eremuan, batetik, aholkularitza eskaintzea GFari eta Hiri Hondakinen Kontsortzioari (GHK); eta, bestetik, gizartearen eta erakundearen parte hartzea sustatzea.

6. irudia. Ingurumeneko eta Lurralde Antolaketako Departamentuaren gobernantza sarea

Iturria: egileak berak egina.

Arestian aipatu bezala, sailean zegoen elkarlan espazio nagusia Aholku Batzordea zen, eta, horrekin batera, GHKn herri mugimenduei parte hartzeko aukera zabaldu zitzairen; botorik gabeko partaidetza izan arren, partaideen iritzia aintzakotzat hartu zela diote mugimenduetako kideek. Gizarte

eragileekin ere lan hitzarmen ugari egin ziren, Zero Zabor elkartearekin eta Emaus Fundazioarekin. Aurrekontuen in-guruko bilera informatiboak ere antolatu ziren.

Gobernantza sarearen osaketa: konfrontaziotik lankidetzara¹³

Arduradun politikoek zein erraustegiaren kontrako mugimenduko kideek arnasmune gisa definitzen dute agintaldiaren hasiera. Ilusio eta itxaropen handiko garai bezala deskribatzen dute.

Arduradun politikoek zein erraustegiaren kontrako mugimenduko kideek arnasmune gisa definitzen dute agintaldiaren hasiera, ilusio eta itxaropen handiko garai bezala

Aldaketa politikoa espero zuten, nagusiki, mugimendu ekologistako kideek. Erraustegiarekin lotutako eskaerak kontuan hartuko zirelakoan zeuden. Politikarien esanetan espektatibak handiak ziren agintaldi berriarekin, eta erantzukizun handia sentitzen zuten; hala adierazten du elkarriketatutako dugun arduradun politiko batek: «Mugimenduaren

eskaerak praktikara eramateko ardura sentitzen genuen eta konfrontazio eremu batean kokatzen ginen». Ardura postuetan zeuden hainbat politikari Zero Zabor mugimendutik zetozen, alderdi eta mugimenduaren arteko iragazkortasun edo kooptazioaren adierazle gisa definitu daitekeena (Della Porta eta Diani 2011). Dimentsio sinbolikoari dagokionez, elkarrekikotasuna eta elkarren beharra izango zutela aipatzen dute agintaldiaren hasieran. Santosek (2005) aipatzen duen komunitatearen eta erakundearen arteko artikulaziorako borondate politikoa agerikoa zen, eta lankidetzara horren premiaz jabe ziren, nahiz eta lankidetzara horren gaineko bide-orri argirik ez zegoen.

Aholku Batzordearen sarearen osaketan, eragileen kopurua eta aniztasuna kontuan hartzen badugu, esan dezakegu

sakontasun demokratiko handikoa zela: 45 pertsonak osatzen zuten eta espazio askotarikoa zen ideologikoki; harremanaren intentsitate maila, aldiz, apala zen, hau da, elkarlan dinamika oso mugatua izan zen.

GHKren kasuan, gunea sortuta zegoen jada, eta espazioa mugimenduen parte hartzera zabaldu zuten. Hiri hondakinen kudeaketarako azpiegituren erabakigune garrantzitsua zen. Kasu honetan, sarearen osaketa oso baldintzatuta zegoen. Eragile kopurua oso mugatua zen, eta harremanaren intentsitatea maila altukoa. Mugimendu ekologistak herrialde osoko mankomunitateetako arduradunekin harremanetan jartzeko aukera izan zuen, eta, horri esker, elkarlan sarea hauspotu zen. Horrez gain, informazioa lortzeko espazio pribilegiatua zen, elkarlan handia ahalbidetu zuena Aldundiaren eta herrialdeko udal eta mankomunitateen artean. Hondakinekin lotutako gogoeta prozesua herrialde osora zabaltzea ahalbidetu zuen.

Lankidetzaren eremuen botere harremanak eta eraginak

Hiri Hondakinen Aholku Batzordearen joko arauak dagoeneko, elkarriketarek diote berdinetik berdineraren parte hartzeko aukera izan zutela, konfrontazio egoeratik elkarlan dinamikara salto eginez. Bestalde, Aholku Batzordearen funtzionamendu arauak oso zehaztuta zeuden 8/2012 Foru Dekretuaren bitartez. Aldundiko teknikariaren esanetan, gunek hori plangintza orokorrago batean txertatu behar zen, eta hutsune hori agerikoa zen. Batzar Nagusietan plangintzak babes gutxi zuen, eta horren erakusle dugu lehenengo Ingurumen diputatuak bizi izan zuten zentsura mozioa.¹⁴ Bestalde, GHK oso gunek egonkorra zen, informazioa partekatzeke gunek pribilegiatuak bat zen. Bigarren horretan, botere harremanak asimetrikoak ziren, baina, halere, eragiteko aukera zuten herri ekimenetako partaideek. Era berean, mugimenduetako kideek eta Bilduko arduradun politikoek bertako hainbat teknikarirekin tentsio momentuak bizi izan zituzten; izan ere, erresistentzia ugari egon ziren bertako langileen aldetik.

Gatazka eremuekin lotuta, lau multzo ezberdindu ditugu: (1) alderdien artean, (2) arduradun politikoen eta teknikarien artean, (3) arduradun politikoen eta alderdien artean, eta (4) arduradun politikoen eta kontramugimenduaren artean.

6. taula. Gatazka eremuak

<i>1. Alderdien artean</i> Alderdien arteko konfrontazioa: zentsura-mozioa.	<i>2. Arduradun politikoen eta teknikarien artean</i> Bilduko ordezkarien eta teknikarien artean, GHK batik bat.
<i>3. Arduradun politikoen eta alderdien artean</i> Bilduren baitan bereziki ardura politikoa zuten karguen eta alderdiaren zuzendaritzaren artean.	<i>4. Arduradun politikoen eta kontramugimenduaren artean</i> Kontramugimenduaren eta Bilduren artean, herri kontsultak abiatu zirenean.

Iturria: egileak berak egina.

Alderdien arteko konfrontazioari dagokionez, gobernantza sarearen eta alderdien arteko logika etengabe gurutzatzen direla esan dezakegu, eta horrek asko zaildu zuen ezberdinen arteko lankidetzeta. Bigarrenik, arestian aipatu bezala, arduradun politikoen eta teknikarien artean ere tentsio ugari egon ziren; izan ere, aurreko agintaldiko alderdiarekin lerrokaturta zeuden teknikarien jarrerak norabide politikoa aldatzea zaildu zuen. GHKn, batik bat, ordura arteko dokumentazioa topatzeko zailtasun ugari izan zituzten.

Hirugarrenik, Bilduren baitan, ardura politikoa zutenen eta ezker abertzalearen zuzendaritzaren artean. Gaiak desgaste elektorala sor zezakeela ikusten hasi zirenean, hondakinen bilketa sistemaren norabidea aldatu egin zen, eta horrek tentsioa sortu zuen ardura politikoa zutenen eta alderdiaren artean. Izan ere, bitarte horretan Euskal Autonomia Erkidegoko hauteskundeak izan ziren eta desgaste politikoa nabaritzen hasi zen. Horrenbestez, erritmoa apaltzea erabaki zuten.

Azkenik, arduradun politikoen eta kontramugimenduaren arteko gatazka eremua aipatu behar dugu. Aurreko gatazka eremuarekin lotuta, kontramugimendua sortu zen, Gipuzkoa Garbia¹⁵ izenekoa, eta herri kontsulta ugari antolatuta

zituzten atez ateko sistema ezarri ala ez galderarekin lotuta. Herri kontsulten kontrako jarrera erabat kontraesankorra zen Bildu sustatzen zebilen partaidetza politikekin.

Azkenik, atal honekin amaitzeko, gobernantza sarearen eragiteko ahalmenari dagokionez, eremu instituzionalean, mugimenduek eragina izan zuten hondakinen kudeaketa sistema berriaren inplementazioan eta erraustegia gelditzaerako unean; baina ez zen izan hainbeste gobernantza sarearen eraginez, agintaldiaren aurretik egon zen protesta zikloak eragin handiagoa izan zuela uste dugu. Elkarlan dinamiketan ere gaiak beste norabide bat hartu zuela esan daiteke, eta ordura arte aitortza instituzionalik ez zutenak politika publikoetan presentago egon zirela esan dezakegu.

Unibertsitateak, mugimenduek, fundazioek politika publikoetan eragiteko ahalmen handiago zuten, eta presente egon ziren hainbat lan ildotan. Bereziki hiri hondakinen kudeaketa eremuan. Hala eta guztiz ere, administrazioaren funtzionamendua eraldatzeko urrats gutxi egin zirela uste dugu. Berrikuntza demokratiko berri gutxi, prozedura ikuspegitik.

Komunitatean izan zituen eraginak aztertzen baditugu, esan dezakegu kasu batzuetan hainbat mugimendu ahuldu egin zirela; horren adibidea dugu Zero Zabor taldea. Agintaldiaren hasieran indartu eta herrialde osora zabaldu arren, gerora mugimendua apalduz joan zen. Bestalde, mugimenduen lan jarduna erakundeetatik indartu zela ere esan daiteke. Emausen Ecocenterra litzateke horren adierazle.

Eragin mediatikoa aztertuz gero, parte-hartze espazio ezberdinek oihartzun mediatiko handia izan zutela uste dugu, herrietan antolatu ziren kontsultak barne. *El Diario Vasco* eta

Ordura arte aitortza instituzionalik ez zutenak politika publikoetan presentago egon ziren. Hala eta guztiz ere, administrazioaren funtzionamendua eraldatzeko urrats gutxi egin ziren

EITB taldeak eskaini zioten arreta azpimarragarria dela dio elkarrizketatu dugun kazetari batek, aferak izan zuen presentzia mediatikoagatik. Harrabots mediatikoak gobernantza sareak zeharka baldintzatu zituelakoan gaude, komunikabideek polarizazioa hauspotu baitzuten. Elkarlan espazioek bestelako komunikazio esparruak indartzea eskatzen dutela aipatzen dute agintaldian ardura politikoa izan zutenek, tokian tokiko hitzaldiak eta aurrez aurreko komunikazioa zabaldu ahal izateko.

Ondorioak eta amaierako gogoeta

2011n, Bildu koalizioaren agintaldian, espektatiba handiak zabaldu ziren. Bai ingurumenaren alorrean zein berdintasunean, eraldaketa sozialerako sinesmena nahiko orokorra zen eragileen artean; konplizitate politiko handia zegoen Berdintasun Zuzendaritzaren eta mugimendu feministako zenbait kideren artean, eta baita ingurumeneko arduradun politikoen eta erraustegiaren kontrako aktibisten kasuan ere. Gertutasun horrek, ordea, ez zuen eragile eta erakundeen arteko aliantzarik ahalbidetzen, ez baitziren legegintzaldiaren hasierako ildo estrategikoak elkarrekin adostu edo kontrastatu. Itxaropen orokortuaren aurrean, helburu politikoen eztabaidarako espazioak espektatibak doitzeko baliagarriak izan zitezkeela uste dugu. Sintonia politikoa nabaritu arren, pentsatzen dugu izan zitezkeela ondorengo frustrazioak saihesteko modu bat, azken finean, eta bereziki balizko elkarlanaren nondik norakoak adosteko momentu egokia.

Aztartu ditugun bi eremuetan, abian jarri ziren interlokuziorako espazioak eremu instituzionalaren ekimenetik sortu ziren. Bertatik eta bertako egituretara oso zuzenduta. Gizarte mugimenduen logika, *tempus*, hizkuntza eta lan kulturatik oso urrun. Berdintasun Zuzendaritzak ahalegin handia egin zuen partaidetzarako espazioak sortzeko, eta ingurumenaren alorrean, beharbada, tokiko hautetsientzako elkarlanerako espazio gehiago zabaldu ziren gizarte eragileentzako baino. Azken kasu horretan, bizi izandako gizarte eta ingurumen

gatatzak interlokuziorako eta deliberaziorako espazio gehiago eskatzen zituela uste dugu. Hiri Hondakinen Aholku Batzordea eta Gipuzkoako Hondakinen Kontsortzioa mugatuegiak ziren, une hartan bizi zen posizioen arteko talka eta tentsio maila zein zen kontuan izanda.

Orobat, abian jarritako espazio gehienek gizarte eragileen ahotsa instituzioetan integratzeko helburuarekin sortu ziren, eremu instituzionalaren joko zelaia demokratizatzeko asmo politikoarekin, alegia; baina, berrikuntza demokratikoei dagokienez, Gunearen espazioa izan ezik, beste guztiak mekanismo klasikoetatik oso hurbil zeuden, eta beharbada erakundeen funtzionamendua eraldatzeko neurri gehiago eta berritzaileagoak behar zirelakoan gaude. Gunearen kasua ezberdina dela diogu, mugimendu feministaren aldarrikapen historikoa baitzen lurralde mailako berdintasun kontseilu bat sortzea; espazio horren osaketarako parte-hartze prozesu bat abian jarri zen, baldintzak eta ezaugarri nagusiak definitzeko. Kasu horretan ahalegin berezia egin zen interlokuzio espazio horretan parte hartuko zutenen begirada eta premiak integratzeko. Beste esperientzia edo mekanismoetan, aldiz, ez zen hainbesteko ahaleginik egin. Berrikuntza demokratiko gisa ere aipatu nahi genuke, ez prozeduragatik baina bai ikuspegi politikoagatik, Emakumeen eta Gizonen Berdintasunerako II. Foru Plana (2012-2020), feminismotik zetozen eraldaketarako lan ildoak barnebiltzen zituelako.

Sare gobernantzak lan eremu ezberdinetan diharduten eragileak eremu komun batean elkarrekin aritzea eskatzen du, eta, gure ustez, ahalegin horrek erakundeen lan moldeen edo joko arauen berrikusketa bat ere badakar. Alegia, administrazioaren logikak moldagarriagoa izan beharko luke. Bestela, logika bakarra nagusituko da, beste eragileen lan dinamika erabat baldintzatuz, eta aniztasuna arriskuan jarritz. Partaidetza politikoa eremu instituzionalean integratzen denean, partaidetza politikak zeharkakotasunaren ikuspegitik lan egitea dakar, eta erakundeen antolaketa-egituraren aldaketa eskatuko du; horrez gain, departamentalizazioa gainditzea

eta proiektuka diziplinarteko elkarlana sustatzea. Hortaz, antolaketa ereduaren aldaketa ezinbestekoa da partaidetza politika eraginkorrak inplementatu nahi badira. Prozesu horietan, teknikarien begirada aintzat hartu behar da; izan ere, antolaketa kultura aldatzeko, teknikarien borondatea eta euren ezagutza oinarritzko osagaiak dira.

Aldundiko esperientziaren lan jardunean arreta jartzen badugu, mugimenduaren eragina mugatua eta aldakorra izan zela esan daiteke eremu batetik bestera. Berdintasunaren alorrean, mugimendu feministak eta emakume elkarteek ez zuten Aldundiaren funtzionamendua baldintzatu; borondate politiko argia zegoen eremu instituzionala ikuspegi feminista batetik baldintzatzeko, baina zuzendaritza politikoarena zen nagusiki. Horrez gain, agerikoa da borondate politikoa ez zela nahikoa asmo eraldatzaile horiek guztiak gauzatzeko. Zailtasunek indar metaketa beharrezkoa dela ohartarazten gaituzte, politikariek euren kabuz oso zaila baitute erakundeen funtzionamendu logika eraldatzeko. Horretarako, eragileen arteko aliantzak eta lankidetzak ezinbestekoak dira, baina, beti

Artikulazio tresnek
–governantza sarea eta
partaidetza politikak–
lidergo partekatua
ahalbidetzen dute,
baina batzuetan ez
dira nahikoa helburu
politikoak erdiesteko
eta alternatibak
egonkortzeko

ere, mugimendua indargabetu edo ahuldu gabe. Artikulazio tresnek –governantza sarea eta partaidetza politikak– lidergo partekatua ahalbidetzen dute, baina batzuetan ez dira nahikoa helburu politikoak erdiesteko edo alternatibak egonkortzeko. Mugimendu ekologistak eta bereziki erraustegiaren kontrako mugimendua Aldundiko Ingurumeneko eta Lurralde Antolaketako politiken norabidea baldintzatzeko gai izan ziren hasiera batean,

eta Bilduk erraustegia gelditzeko konpromisoa hartu zuen, mugimenduen lan jarduna aitortuz; baina, hortik aurrera,

mugimenduaren eragiteko ahalmena ahulduz joan zen, eta hauteskunde logika gailendu zen.

Erakunde publikoen berrasmatze lanek eskatzen dute ikerketa honen analisisian identifikatu diren oztopo guztiei aurre egitea eta eraldatzea. Azken batean, lanerako erritmoak, hizkuntzak, espazioak, lan ordutegiek, departamentalizazioak, oztopo legalek, hierarkizazioak eta bestelako logika arautzaileek ez dute batere laguntzen, eta sakontasun demokratikoa bilatzen duten gobernantza ereduak erakunde publikoen funtzionamendua beste klabe batzuetan jartzeko estrategiak lantzea eskatzen dute. Finean, administrazioaren humanizazioaz eta desarautze prozesuaz ari gara. Demokratizazio prozesuen zerbitzura egongo dena, eta ez enpresen interes korporatiboen esanetara. Horrek, nahitaez, prozedura administratibo zurrun eta ulergaitzak berrikustea dakar, elkarlana ahalbidetzeko eta herritarren autoeraketa hauspotzeko.

Dударик gabe, eremu instituzionalean martxan jartzen diren berrikuntza demokratiko guztiek lidergo politiko indartsua izatea eskatzen dute, eta estilo hori urrun dago egungo alderdien profesionalizazio eta desideologizazio eredutik. Alderdiek historikoki izan duten bitartekaritza funtzioa presentean egitea, erabaki politiko transbertsalak ahalbidetuko dituen. Bereziki ezker eraldatzaileen koordinatu ideologikoetan kokatzen diren alderdien aldetik. Bestalde, aipatu nahi genuke ezkerreko gobernuak ez dituztela gehiegi garatu lidergo kolektiboak; Berdintasun Zuzendaritzaren esperientzia Aldundiko bakarrenetarikoa da. Ezkerreko alderdien eta herri mugimenduen artean partekatu eta adostutako hausnarketa estrategikorik nekez topa daiteke inguruan. Ezkerrak bere gobernantza sareak ezaugarritu beharko lituzke; hau da, erakundearen eraldaketa programen eremuan bisio partekatua garatzeko espazioa eta denbora hartu, gobernuaren asmo eraldatzaileak elkarrekin eztabaidatzeko, bederen. Horrela eginez gero, lidergo politiko indartsuak artikulatu ahal izango lirarteke. Ariketa horrek nahitaez eskatzen du herri mugimenduen eta ezkerreko alderdien arteko harremana indartzea. Finean,

herri mugimenduek ezaugarrituko dituzten ezkerreko alderdiak eraikitzea. Ezkerreko alderdien eta mugimenduen arteko harremana eremu instituzionaletik harago landu beharra dagoela ondorioztatzen dugu; alderdiak herri mugimenduen aldarri eta gogoetatik hornitzen dira sarritan, eta bien arteko elkarrizketa eremu instituzionalen baitan eta hortik kanpo jorratu beharko litzateke: agintaldien aurretik eta bitartean. Ezkerreko alderdien eta mugimenduen arteko solaskidetza politikoa geroz eta sakonagoa izan, orduan eta elkarlan eman-korragoa izango da; hau da, ez da itxaron behar gobernura heldu arte elkarrizketa abiatzeko.

Administrazioaren humanizazioa eta demokratizazioa erabakigarria da erakunde publikoen baliabide ekonomikoak eta bestelakoak komunitatearen premietara begira eta zapalkuntza eta bazterketa askotarikoei aurre egiten diharduten prozesu sozialen zerbitzura jartzeko. Instituzioen logika birpentsatu eta berrasmatu beharra dago, prozesu zabalagoetan bidelagun rola garatzeko eta bideratzaile gaitasunak lantzeko.

Ezkerrak gobernatzen dituen erakunde publikoak herri ekimenez garatzen diren eraldaketa prozesuak babestu, hauspotu eta indartu beharko litzuzke nahitaez, baliabide ekonomikoaren bitartez, edo, bestela ere, erakunde publikoen azpiegiturak eta giza baliabideak horien mesedeetara jarritz. Gipuzkoako Berdintasun Zuzendaritzak eta Ingurumeneko eta Lurralde Antolaketako Departamentuak norabide horretan egindako urratsak (diru laguntzak, hitzarmenak...) erronka horren erakusleiko direla uste dugu.

Politika publikoak modu komunitarioan garatzeko, erakundeek partaidetzarako espazioak eta metodologiak garatu behar dituzte. Parte hartze instituzionalean sakontzen jarraitu, baina beti ere kalitatezko praktikak eskainiz eta ondo planifikatuz. Zergatik, zertarako, norentzako eta nola galderei erantzun behar diegu alde aurretik, frustrazioak, etsipenak edo gaitzusteak saihesteko. Gobernuen irekierak, elkarlan askotariakoak eta berdintasunean oinarritutako deliberazioek praktika politikoen sakontasun demokratikoa handiagotuko lukete. 🌻

Oharrak

1. Artikulu hau *Herri mugimenduen eta ezkerreko gobernuen ezinak eta eginak: Gipuzkoako Foru Aldundiko gobernantza sareak aztergai (2011-2015)* izenburu duen doktorego tesian oinarritzen da.
2. Emir Saderrek *Lula y Dilma. Diez años de gobiernos posneoliberales en Brasil* izenburu duen liburuan honela dio: «Latinoamerikako gobernu aurrerakoiak fenomeno bereziak dira bai mundu mailan bai Latinoamerikan. Gobernu neoliberalen porrotaren eta herritarrek adierazitako aurkakotasunaren ondorio dira» (2014: 9).
3. *Herri borrokei begirada analitikoa. Irabazitako hamarkada Latinoamerikan* argitalpenean, Gonzalo Gosálvez Sologurenek aztertzen du Boliiviako kasua, eta autoreak halaxe deskribatzen du MAS alderdiaren garaipena: «2006ko urtarrilean, Evo Morales Ayma Boliviako lehendakari izendatu zuten; herrialdearen historiako lehen Lehendakari Indigena izan zen, oinarri sozial batek eraikitako garaipen politikoa, hain zuzen. MAS hainbat gizarte mugimendu, sindikatu, nekazari eta bestelako eragileetatik sortutako erakundea zen» (Gosálvez Sologuren 2015: 204).
4. «Azpimarratu behar dugu garaipena urtetako borrokaren emaitza izan dela: 2010-2012 bitartean, Grezian 30 greba orokor baino gehiago egin ziren –horietako hiru 48 ordukoak–, eraikin publikoak okupatu ziren (horien artean Finantza eta Barne Ministerioak), haserre-tuen mugimenduak (Aganaktismenoi) plazak okupatu zituen, eta ‘nik ez dut ordainduko’ mugimendua (desobedientzia masiboa autopisten ordainketan...)» (Martalis 2015: 39).
5. Ikerketa lan honetan, *herri mugimenduak* eta *gizarte mugimenduak* erabili ditugu sinonimo gisa. *Herri mugimenduak* Euskal Herrian mugimenduek autodefinitzeko sarritan erabiltzen duten terminoa dela esan dezakegu. Hori dela eta, *herri mugimenduak* lehenetsi dugu kasu batzuetan *gizarte mugimenduen* ordez. Dena dela, biek kontzeptu politiko berari egingo liokete erreferentzia.
6. Bildu koalizioaren lehenengo parte-hartze politikoa 2011ko udal eta foru hauteskundeetan izan zen, Espainiako Auzitegi Nazionalak legez-tatu ondoren. Orduan, koalizioa osatzen zuten alderdiak hauek ziren: ilegalizatutako ezker abertzalea –edo gaur egungo Sortu–, Eusko Alkartasuna eta Alternatiba; gerora, Aralar alderdia batu zitzairen.
7. *Gestio Publiko Berriak* 80ko hamarkadan Erresuma Batuko erakunde publikoetan txertatuz joan zen ikuspegiari egiten dio erreferentzia. Administrazioaren eremuaren antolaketa eta kudeaketa ikuspegi neoenpresarial batetik lantzen hasi ziren, pribatizazioak eta esternalizazioak sustatuz.
8. Indar politiko ezberdinek osatu zuten Bildu koalizio ezkertiar eta abertzalea Hego Euskal Herrian: Alternatiba, Eusko Alkartasuna,

- Araba Bai (Arabako Aralarren banaketa) eta Herritarron Garaiak (legez kanporatua zegoen ezker abertzalearen hurbileko plataforma).
9. Arduradun politikoaren esanetan: «Berdintasun politiken gure plan-teamendua ez zen politika soziala, ezta agenda zehatz bateko politika sektorial soila ere. Gobernuaren lan jarduna gidatuko zuen 'itsas argi politiketako' bat zen: zeharkakotasunean oinarritutako politika, beste politika publikoetan linterna gisa erabiliko dena, beste eredu baten trantsizioan. Gobernuaren plana izan behar zuen, finean, baina ez zen horrela izan».
  10. Berdintasun Foroa Gipuzkoako emakumeen elkarteek osatzen zuten, formaziorako eta bilgune espazio gisa planteatzen zen. Aurreko agintalditik zetorren eta mugimendu feministak ez zuen espazio hartan parte hartzen.
  11. «Berdintasun Kontseiluek Euskadin eragin oso mugatua izan dute interlokuzio espazio gisa eta emakumeen boteretzearen eremuan. Izan ere, kontseiluak mugatu dira informazioa transmititzera eta kontsultak edo ekarpenak jasotzera. Ez dute benetako partaidetza ahalbidetu berdintasun politiken diseinuan, eta are gutxiago berdintasun sailetik harago. Gainera, sarritan alderdi politikoek espazio horien erabilera egin ohi dute euren erabaki politikoak legitimatzeko, eta oso baldintzatuta egon dira aldaketa politikoen aurrean. Faktore horiei gehitzen badiegu kontseiluen dinamika ez dela oso erakargarria mugimenduentzako, frustrazioa eta desgastea eragin dute hainbat kideren artean» (Farapi 2013: 10).
  12. Ikus funtzionamenduaren xehetasunak: https://egoitza.gipuzkoa.eus/ogasuna/normativa/docs/VL0000025044_20120309.HTML
  13. Atal honetan lau dimentsio aztertu ditugu: lankidetzaren esparruaren jatorria, deliberaziorako espazioa definitzeko edo egokitzeko gaitasuna, partaidetza espazioetako aktoreen dentsitatea eta aniztasun maila eta harremanen sakontasuna. Sortu ziren elkarlanerako espazio guztiak eremu insituzionalaren ekimenez egin ziren, gonbidapenezko partaidetza kasuak ziren: Aholku Batzordearena eta Kontsortzioarena. Aholku Batzordearen definizioan alde biko bilera ugari egin zirela diote politikariek; beraz, gune horren sorreran, partaideen ikuspegia barneratze borondatea zegoela esan dezakegu.
  14. 2012ko ekainaren 22an, Juan Karlos Alduntzinek kontrako zentsura mozioa jaso zuen. Egoera liskartsuaren beste adierazle bat zela esan dezakegu. Diputatua kargutik kentzeko mozioa Markel Olanok (EAJ), Rafaela Romerok (PSE) eta Juan Carlos Canok (PP) aurkeztu zuten Batzar Nagusietan.
  15. Legegintzaldiaren bigarren urtean, beraz, oposizioa neurri horien kontra azaldu zen, eztabaida mediatiko handia sortuz. Testuinguru

horretan, atez atekoaren aurkako kontramugimendu bat sortu zen, Gipuzkoa Garbia delakoa –bereziki, Tolosa, Legazpi, Ormaiztegi, Lezo, Legorreta, Villabona eta beste hainbat udalerritan–.

Bibliografia

- Barcena, I.; Ibarra, P.; Zubiaga, M. (1995): *Nacionalismo y ecología. Conflicto e institucionalización en el movimiento ecologista vasco*, Madril, Los Libros de la Catarata.
- Blanco, I.; Gomá, R. (koordk.) (2002): *Gobiernos Locales y Redes Participativas*, Bartzelona, Ariel.
- Blas, A.; Ibarra, P. (2006): 'La participación: Estado de la cuestión', *He-goia koadernoak* 39, 1-44.
- Calle, A. (2005): *Nuevos Movimientos Globales. Hacia la radicalidad democrática*, Madril, Editorial Popular.
- (2015): 'Por una democracia participativa en las instituciones y en los movimientos sociales', *Éxodo* 128, 26-32.
- Chávez, D.; Rodríguez, C.; Barret, P. (2008): *La nueva izquierda en América Latina*, Madril, Los Libros de la Catarata.
- Della Porta, D. (2017): *Democracias. Participación, deliberación y movimientos sociales*, Buenos Aires, Prometeo.
- Della Porta, D.; Diani, M. (2011): *Los movimientos sociales*, Madril, Centro de Investigaciones Sociológicas.
- Espiau, M.; Saillard, D.; Ajangiz, R. (2005): *Género en la participación. Un camino por recorrer*, Bilbo, Bakeaz, Cuadernos Bakeaz 67.
- Farapi (2013): *Reflexionando: 1. Fase. El Proceso de creación del Dispositivo foral de Gobernanza para la Igualdad. Aproximación a la participación socio-política y al tejido asociativo de mujeres de Gipuzkoa y retos para la creación de un órgano foral de interlocución política en igualdad*, Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Fraser, N. (1992): 'Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing Democracy', in Calhoun, C. (arg.): *Habermas and the Public Sphere*, Cambridge, MA, MIT Press.
- García Linera, Á. (2016): *Democracia. Estado. Revolución. Antología de textos políticos*, Tafalla, Txalaparta.
- Gipuzkoako Foru Aldundia (2012): *Gipuzkoako emakumeen eta gizonen berdintasunerako II. Foru Plana (2013-2020)* (<http://berdintasuna.gipuzkoa.net/berdintasunerako-ii.-foru-plana>).
- Gosálvez Sologuren, G. (2015): 'Bolivia: historia de una revolución social y descolonizadora en el siglo XXI', in Uharte eta Vázquez 2015, 201-212.

- Habermas, J. (1987): *Teoría de la acción comunicativa I. Racionalidad de la acción y racionalización social*, Madril, Taurus.
- Hardt, M.; Negri, A. (2004): *Multitud. Guerra y democracia en la era del Imperio*, Bartzelona, Debate.
- Harnecker, M. (1999): *La izquierda en el umbral del siglo XXI. Haciendo posible lo imposible*, Madril, Siglo Veintiuno de España.
- (2013): *Un mundo a construir. Nuevos caminos*, Mataró, El Viejo Topo.
- Holloway, J. (2005): *Cómo cambiar el mundo sin tomar el poder*, Buenos Aires, Melvin.
- Ibarra, P. (2011): *Democracia relacional*, Madril, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales.
- Ibarra, P.; Martí, S.; Gomá, R. (2002): *Creadores de democracia radical. Movimientos sociales y redes de políticas públicas*, Bartzelona, Icaria.
- Kooiman, J. (1993): *Modern Governance*, Londres, Sage.
- (2003): 'Governing as Governance' (*Gobernanza, Democracia y Bienestar Social* Nazioarteko Konferentzia aurkeztutako hitzaldia), Bartzelona, Institut Internacional de Governabilitat de Catalunya.
- Kriesi, H. (1991): 'The Political Opportunity Structure of New Social Movements', in *Discusión Paper FS III*, Berlin, Wissenschaftszentrum, 91-103.
- (1992): 'El contexto político de los nuevos movimientos sociales en Europa Occidental', in J. Benedicto eta F. Reinares (argk.): *Las transformaciones de lo político*, Madril, Alianza, 115-157.
- Lipset, S. M. (arg.) (1995): *The Encyclopedia of Democracy*, Washington, CQ Press.
- Machado, D.; Zibechi, R. (2016): *Cambiar el mundo desde arriba. Los límites del progresismo*, Malaga, Baladre y Zambra.
- Martalis, S. (2015): 'Situación y perspectivas de los movimientos sociales tras la victoria de Syriza', *Viento Sur* 139 (http://cdn.vientosur.info/VS139/Articulos/VS139_S_Martalis_Situacion_y_perspectivas_movimientos_sociales_victoria_Syriza.pdf).
- McAdam, D.; Tarrow, S.; Tilly, C. (2005): *Dinámica de la contienda política*, Bartzelona, Hacer.
- Martinez-Palacios, J. (2015): '¿Le importa el sexo a la democracia?', *Revista de Estudios Políticos* 168, 151-174.
- (koord.) (2018): *Innovaciones democráticas feministas*, Madril, Dykinson.
- (2019): *El giro participativo neoliberal*. Argitaratu gabea.
- Miyares, A. (2003): *Democracia feminista. Feminismos*, Bartzelona, Cátedra.
- Monedero, J. C. (2011): *El gobierno de las palabras. Política en tiempos de confusión*, Madril, FCE.

- Mouffe, C. (2003): *La paradoja de la democracia*, Bartzelona, Gedisa.
- Parés, M. (koord.) (2009): *Participación y calidad democrática. Evaluando las nuevas formas de democracia participativa*, Bartzelona, Ariel.
- Petxarroman, I. (2011): *Lurra, zorua bailitzan*, Tafalla, Txalaparta.
- (2012): *Su haietatik ke hauek. Gipuzkoa: errausketatik zero zaborrarentz*, Tafalla, Txalaparta.
- Rauber, I. (2006): *Sujetos políticos. Rumbos estratégicos y tareas actuales de los movimientos sociales y políticos en América Latina*, Santo Domingo, Pasado y Presente XXI.
- Riechmann, J.; Fernández Buey, F. (2001): *Redes que dan libertad. Introducción a los nuevos movimientos sociales*, Bartzelona, Paidós.
- Sader, E. (2014): *Lula y Dilma. Diez años de gobiernos posneoliberales en Brasil*, Madril, Traficantes de Sueños.
- Santos, B. (koord.) (2002): *Democratizar la democracia. Los caminos de la democracia participativa*, Mexiko DF, FCE.
- (2005): *El milenio huérfano. Ensayos para una nueva cultura política*, Madril, Trotta/Ilsa.
- Sartori, G. (1987): *The Theory of Democracy Revisited*, New Jersey, Chatham House Publishers.
- Schumpeter, J. (1976): *Capitalism, Socialism and Democracy*, Londres, Allen and Unwin.
- Subirats, J. (2012): '¿Qué democracia tenemos? ¿Qué democracia queremos?', *Historia Actual Online* 26, 115-132.
- Subirats, J.; Parés, M.; Blanco, I. (2009): 'Calidad democrática y redes de gobernanza: evaluar la participación desde el Análisis de las Políticas Públicas', in Parés (koord.) 2009, 367-418.
- Tarrow, S. (1997): *El poder en movimiento. Los movimientos sociales, la acción colectiva y la política*, Madril, Alianza.
- Uharte, L.; Vázquez, U. (2015): *Herri borrokei begirada analitikoa. Irabazitako hamarkada Latinoamerikan*, Bilbo, EHU.
- Viejo, R. et al. (2009): 'La participación ciudadana en la esfera pública. Enfoques teórico-normativos y modelos de democracia', in Parés (koord.) 2009, 29-54.
- Zibechi, R. (2007a): *Dispersar el poder. Los movimientos como poderes antiestatales*, Madril, Traficantes de Sueños.
- (2007b): *Autonomías y emancipaciones*, Lima, Universidad Nacional Mayor de San Marcos.
- (2011): *Territorios en resistencia: cartografía de las periferias urbanas latinoamericanas*, Buenos Aires, Lavaca.
- Zubiaga, M. (2007): *Boteretik eraginera: mekanismoak eta prozesuak Leitza-rango eta Urbina/Maltzagako liskarretan*. Doktorego tesia. UPV/EHU.